

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

РОЗВИТОК КОМЕРЦІЙНОЇ ОСВІТИ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

DEVELOPMENT OF COMMERCIAL EDUCATION IN THE YELYSAVETHRAD REGION (THE BEGINNING OF THE XX CENTURY): HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE PROBLEM

У статті здійснено історіографічний аналіз досліджень, в яких розкриваються питання комерційної освіти Єлисаветградщини початку ХХ століття. Виокремлені ключові аспекти вивчення проблем у сучасній теорії наукового знання. З'ясовано місце і роль єлисаветградських комерційних навчальних закладів у науково-педагогічних розвідках минулого й сучасності. Встановлено, що на сучасному етапі значно зріс інтерес науковців як до системи комерційної освіти, так і до особливостей розвитку окремих навчальних закладів комерційного спрямування на Єлисаветградщині. Науковці прагнуть більш об'єктивно оцінити здобутки у сфері комерційної освіти в регіоні, що пов'язано з відкритістю архівів і доступністю нових джерел. Виявлено, що вагому цінність для розуміння специфіки регіональних ознак комерційної освіти досліджуваного періоду мають дисертаційні та монографічні дослідження, які стали основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань щодо історії комерційної освіти на Єлисаветградщині в означений період. Нечисленні наукові дослідження сучасних учених (В. Постолатія, О. Гур'янової, А. Кави, О. Філоненко та ін.), в яких розкрито передумови, основні етапи, зміст і форми організації навчально-виховного процесу в комерційних навчальних закладах України, зокрема й на Єлисаветградщині, засвідчують, що історія комерційної освіти була визначною сторінкою історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду. У комерційних навчальних закладах, зокрема в Єлисаветградському громадському комерційному училищі (1908), яке було одним із найкращих комерційних закладів Російської імперії, формувалася досвід поєднання двох рівнів освіти – загальноосвітньої і професійної. Встановлено, що цілісна історія розвитку комерційної освіти Єлисаветградщини початку ХХ століття ще належно не висвітлена в історіографії. Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: історіографія, педагогічні дослідження, Єлисаветградщина, комерційна освіта, комерційні навчальні заклади.

The article deals with the historiographic analysis of the researches, which reveal the issues of commercial education of Yelisyavetgrad region at the beginning of the XX century. Emphasizing the key aspects of studying problems in the modern theory of scientific knowledge. It was established that at the present stage the interest of scientists in the system of commercial education, as well as in the peculiarities of development of separate educational institutions of commercial direction in Yelisyavetgrad region, increased considerably. The researchers seek to more objectively evaluate the achievements in the field of commercial education in the region, due to the openness of archives and the availability of new sources. It was found out that considerable value for understanding the specifics of regional features of commercial education of the studied period is the dissertation and monographic research, which became the main informative source for the reconstruction of the historiographical process on the accumulation of scientific knowledge on the history of commercial education in Yelisyavetgrad region during the specified period. The place and role of Yelisyavetgrad commercial educational establishments in the scientific and pedagogical investigations of the past and present are found out. A few scientific studies of modern scholars (V. Postolatiya, O. Guryanova, A. Kavy, O. Filonenko, etc.), in which the pre-conditions, the main stages, content and forms of organization of educational process in commercial educational institutions of Ukraine, in particular in Yelisyavetgrad region, are revealed, the history of commercial education was a prominent page of the history of the Yelisyavetgrad region of the pre-revolutionary period. In commercial educational institutions, in particular in the Yelisyavetgrad commercial school (1908), which was one of the best commercial institutions of the Russian Empire, the experience of combining two levels of education – general and professional – was formed. It is established that the integral history of the development of commercial education of Yelisyavetgrad region of the beginning of the XX century is still not properly covered in historiography. Further development has been analyzed and systematization of research on this problem.

Key words: historiography, pedagogical researches, Yelisyavetgrad region, commercial education, commercial educational institutions.

УДК 37(09)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-2-1>

Акімкін О.М.,

здобувач кафедри педагогіки

та менеджменту освіти

Центральноукраїнського державного

педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розбудова української незалежної держави створила сприятливі умови для відновлення і розвитку педагогіки, національної системи освіти і виховання дітей та молоді в Україні. Успішність реформування в освітній галузі значною мірою залежить від того, наскільки повно й ефективно будуть використані

ті позитивні надбання, які базуються передусім на національному і регіональному педагогічному досвіді. Ці обставини спонукають до опрацювання матеріалів з історії шкільництва загалом по Україні та в окремих її регіонах зокрема.

Дослідження минулого вітчизняної освіти надає можливість глибше вивчити наявний історичний

досвід комерційної освіти, передбачити основні тенденції її розвитку в майбутньому, вивчення процесу такого розвитку в даний період збагатить сучасну науку знаннями про механізми модернізації комерційної освіти, вплив регіональних чинників на її ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі посилюється інтерес до вивчення комерційної освіти регіону, що засвідчують праці сучасних дослідників В. Постолатія, О. Гур'янової А. Кави, О. Філоненко та ін. У цих дослідженнях розкрито передумови, зміст, форми, методи організації навчально-виховного процесу в комерційних навчальних закладах Єлисаветградщини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Історія розвитку комерційної освіти Єлисаветградщини представлена невеликою кількістю наукових розвідок. Цілісна історія розвитку комерційної освіти Єлисаветградщини початку ХХ століття ще належно не висвітлена в історіографії.

Мета статті – здійснити історіографічний аналіз досліджень, які стосуються розвитку комерційної освіти на Єлисаветградщині початку ХХ століття; виокремити ключові аспекти вивчення проблем у сучасній теорії наукового знання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія комерційної освіти була однією з яскравих і насичених сторінок історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду. У стінах комерційних навчальних закладів формувався досвід поєднання двох рівнів освіти – загальноосвітньої і професійної шкіл.

На сучасному етапі значно зріс інтерес науковців як до системи комерційної освіти, так і до особливостей розвитку окремих навчальних закладів комерційного спрямування на Єлисаветградщині. Науковці прагнуть більш об'єктивно оцінити здобутки у сфері комерційної освіти в регіоні, що пов'язано з відкритістю архівів і доступністю нових джерел.

Очевидно, що сучасний рівень розвитку методології історичної та педагогічної наук дозволив сучасним дослідникам більш повно та якісно представити досвід, накопичений упродовж певного періоду.

Вагому цінність для розуміння специфіки регіональних ознак комерційної освіти досліджуваного періоду мають дисертаційні та монографічні дослідження, які стали основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань щодо історії комерційної освіти на Єлисаветградщині в означений період.

Так, загальну характеристику розвитку комерційної освіти на Єлисаветградщині в досліджуваний період подано в монографії О. Філоненко «Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в

наукових рефлексіях українських учених (друга половина ХІХ – ХХ століття)» [7].

Важливим матеріалом у контексті вивчення історіографії еволюції комерційних навчальних закладів у регіоні є дисертаційні дослідження В. Постолатія «Розвиток комерційної освіти в Україні (1804–1920 рр.)» (1996) [6] та О. Гур'янової «Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.)» (2007) [2]. У цих дослідженнях розкрито специфіку становлення та розвитку комерційної освіти в регіональному та спеціально-професійному контекстах; подано широкий краєзнавчий матеріал; узагальнено статистичні та архівні матеріали щодо розвитку комерційної освіти на певному історичному етапі.

Особливу увагу сучасних учених привертає діяльність Василя Івановича Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі, яке він очолював упродовж десяти років (1909–1919 рр.).

Так, діяльність В. Харцієва як керівника Єлисаветградського громадського комерційного училища розглянуто в дослідженнях І. Добрянського та В. Постолатія «Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» (1998) [1], О. Гур'янової «Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.)» (2007) [2], «Школа радості – переклик поколінь» (2007) [3], А. Кави «Педагогічна діяльність і спадщина В.І. Харцієва (1866–1937 рр.)» (2014) [4], О. Філоненко «Педагогічне новаторство В.І. Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі» (2014) [8] та ін.

На системне осмислення різнобічного доробку та життєдіяльності В. Харцієва претендує низка змістовних наукових розвідок В. Постолатія [5; 6 та ін.].

Так, у книзі «Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1895–1965 рр.)» (2006) [5] В. Постолатій схарактеризував педагогічний доробок В. Харцієва у вигляді теоретичних новацій і практичного узагальнення прогресивних ідей на основі діяльності в Єлисаветградському громадському комерційному училищі, що дає змогу говорити про оформлення цілісної авторської концепції на гуманістичних засадах. Автор зауважує, що головні завдання, які ставив В. Харцієв в організації діяльності Єлисаветградського громадського комерційного училища як авторської школи, були досягнуті:

- інтеграція в єдиному освітньому просторі учнів і вчителів;
- формування нового, відмінного від масової практики, змісту навчального процесу;
- гуманізація навчання і виховання;
- формування національно свідомих громадян держави.

Теж саме можна сказати про дисертаційне дослідження О. Гур'янової «Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.)» (2007) [2]. Досліджуючи організацію навчально-виховного процесу в комерційних училищах України, вчена розкрила зміст навчально-виховного процесу в авторській школі В. Харцієва. У своїй роботі дослідниця акцентує увагу на тому, що В. Харцієв організовував навчально-виховний процес на новітніх на той час демократичних і гуманістичних засадах, прагнув досягати високих результатів навчально-виховної роботи не зовнішнім примусом і понуканням школярів, а прищепленням їм глибокої внутрішньої мотивації до оволодіння знаннями й самовдосконалення та намагався створити класні виховні середовища на засадах моралі, інтелігентності й працелюбства. О. Гур'янова наголошує на тому, що результатом його діяльності стало створення організаційних і навчально-методичних передумов для відкриття цілої мережі подібних навчальних закладів на всій території України.

Проаналізувала і визначила своєрідність організаційно-педагогічної роботи Єлисаветградського громадського комерційного училища як авторської школи В. Харцієва А. Кава у дисертації «Педагогічна діяльність і спадщина В.І. Харцієва (1866–1937 рр.)» (2014) [4]. Так, дослідниця розкрила особливості організації навчально-виховного процесу в Єлисаветградському громадському комерційному училищі та охарактеризувала це училище як авторську гуманістичну школу В. Харцієва. У дисертації автор аргументовано доводить, що особливості організаційно-педагогічної діяльності та науково-методичної роботи педагога мали новаторський характер і посіли гідне місце в загальному контексті історії педагогічної думки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

У результаті дослідження діяльності Єлисаветградського громадського комерційного училища як авторської школи в дисертації було визначено новаторські ідеї педагога:

- створення педагогічного самоуправління у вигляді вчительської корпорації, комісії класних спостерігачів, предметних комісій;

- створення єдиного в Україні середнього навчального закладу, робота якого була побудована на партнерських стосунках між вихователями і вихованцями (практикувалися сумісні походи на природу, обговорення творів класиків російської та української літератури);

- створення сприятливого середовища, позитивного соціально-морального клімату школи; орієнтація на мистецтво і створення творчої атмосфери; взаємодія сім'ї, школи, громадськості;

- створення батьківської Ради, яка залучалась до організації навчальної і позакласної діяльності;

- організація першого дитячого парку в Україні (літній оздоровчий табір «Альгамбра»);

- підвищення професійної майстерності педагогів (з'їзди вчителів образотворчого мистецтва, математиків у Петербурзі, з'їзд вчителів з питань естетичного виховання у Дрездені);

- створення самоуправлінської учнівської організації у вигляді організаційної структури – Клубу старшокласників;

- переосмислення оцінювання знань учнів (відмова від виставлення оцінок і заміна їх характеристиками, заміна перевірних екзаменів виставками учнівських робіт) [4, с. 14–15].

А. Кава звертає увагу, що В. Харцієв у Єлисаветградському громадському комерційному училищі застосовував оригінальні авторські форми організації навчально-виховного процесу, які активізували самостійну пізнавальну діяльність учнів: лабораторні заняття, позакласна робота, краєзнавчі подорожі, екскурсії; створення центрів за інтересами (креслярське бюро, дослідницька робота на шкільних ділянках, майстернях); спільна трудова діяльність учнів і педагогічного колективу; уроки-прогулянки, «Художні прогулянки» (наукового спрямування «Пленер»).

У роботі визначено основні напрями освітньо-виховного процесу авторської школи В. Харцієва: розумове виховання (навчально-виховний процес збагачувався такими формами, як диспут, обговорення учнями рефератів, творів класиків літератури, екскурсійних спостережень, журнальних статей тощо). Трудове виховання в училищі реалізовувалось шляхом роботи в шкільному саду, топографічних знімків саду, двору, проєкційних креслень, роботи з папером, як результат – виставкою учнівських робіт «Моє дозвілля». Естетичне виховання полягало в диференціації завдань відповідно до віку дітей: від простого спостереження навколишньої природи, творів мистецтва до творчої діяльності у вигляді аналізу сприйнятого. Шляхами реалізації естетичного виховання в навчальному закладі були: ілюстрування навчального матеріалу, ознайомлення з творами мистецтва (живописом, скульптурою, літературою, музикою), заняття на природі [4, с. 15].

У статійній публікації «Педагогічне новаторство В.І. Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі» (2014) [8] О. Філоненко акцентує увагу, що реформи, які В. Харцієв здійснив у навчальному закладі, були визнані вдалимими, а тому слугували зразком для інших подібних навчальних закладів. Так, практична діяльність видатного педагога в окремому закладі справила вагомий вплив і на тодішній стан середньої освіти в країні, і на її подальший розвиток.

Дослідниця відзначає, що при громадському комерційному училищі В. Харцієва у 1911 р. було відкрито вечірні торгові класи для дорослих, а

у 1913 р. – торгову школу з трирічним курсом навчання. Ця школа готувала прикажчиків, конторників, бухгалтерів тощо. У торгових класах вивчали бухгалтерію, комерційну арифметику, торгову кореспонденцію, каліграфію, німецьку та російську мови, загальну арифметику.

Автор наголошує, що педагогічні ідеї В. Харцієва внесли новизну в педагогічну практику. Він відстоював принципи системності, наочності та доступності навчання. На його думку, вчитель повинен бути компетентним фахівцем, який володіє знаннями з різних галузей наук та вміннями пробуджувати інтерес до наукової роботи в учнів [8, с. 218–219].

Єлисаветградське громадське комерційне училище В. Харцієва, – стверджує О. Філоненко, – це не лише історія конкретного вітчизняного навчального закладу, а передусім досвід, який може стати в нагоді нинішнім різнотипним середнім навчальним закладам освіти України [8, с. 218].

Також заслуговує на увагу публікація О. Гур'янової «Школа радості – переклик поколінь» (2007) [3], яка присвячена авторським школам комерційної ланки освіти України початку ХХ ст. Особливу увагу в статті звернуто на діяльність навчальних закладів через призму особистостей відомих педагогів, зокрема В. Харцієва, які керували авторськими школами. Вчена всебічно проаналізувала педагогічний доробок В. Харцієва, його досягнення на посаді директора Єлисаветградського громадського комерційного училища, що дало їй змогу дійти висновку: «В. Харцієву вдалося втілити у життя нові ідеї в умовах звичайної масової школи, які були переосмислені, конкретизовані, розвинуті та апробовані практикою. У його педагогічних поглядах можна знайти багато такого, що пізніше зустрінемо в А. Макаренка та В. Сухомлинського» [3, с. 122].

Висновки. Отже, всі дослідники одноставні в тому, що історія комерційної освіти була визначальною сторінкою історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду. У комерційних навчальних закладах, зокрема в Єлисаветградському гро-

мадському комерційному училищі (1908), яке було одним із найкращих комерційних закладів Російської імперії, формувався досвід поєднання двох рівнів освіти – загальноосвітньої і професійної, панувала демократична форма правління, ефективно вирішувалися освітні завдання.

Історіографічний огляд досліджуваної проблеми дозволив установити, що на даний час немає таких наукових досліджень, де було б системно і в повній мірі проаналізовано історіографію розвитку комерційної освіти Єлисаветградщини досліджуваного періоду, тому питання розвитку комерційної освіти регіону початку ХХ століття потребує подальшого вивчення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Кіровоград, 1998. 143 с.
2. Гур'янова О.В. Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2007. 255 с.
3. Гур'янова О.В. Школа радості – переклик поколінь. *Школа першого ступеня: теорія і практика*: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2007. Вип. 21. С. 115–122.
4. Кава А.А. Педагогічна діяльність і спадщина В.І. Харцієва (1866–1937 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2014. 20 с.
5. Постолатій В.В. Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865–1965 рр.) : монографія. Кіровоград : Нашвидав, 2006. 144 с.
6. Постолатій В.В. Розвиток комерційної освіти в Україні (1804–1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 210 с.
7. Філоненко О.В. Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина ХІХ – ХХ століття): монографія. Харків : Мачулін, 2017. 412 с.
8. Філоненко О.В. Педагогічне новаторство В.І. Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 125. С. 215–219.